

Václav Mezřický (ed.)

Environmentální politika a udržitelný rozvoj

Václav Mezřický (ed.)

Environmentální politika a udržitelný rozvoj

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Environmentální politika a udržitelný rozvoj /
Václav Mezřický, ed. – Vyd. 1. – Praha : Portál, 2005. – 208 s.
ISBN 80-7367-003-8

502:338.23 * 502.131.1

- environmentální politika
- trvale udržitelný rozvoj
- studie

502 – Životní prostředí a jeho ochrana

Lektoroval prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc.

© Václav Mezřický, ed., 2005
Portál, s. r. o., Praha 2005

ISBN 80-7367-003-8

Obsah

1. KAPITOLA

Úvod (Václav Mezřický)	11
1.1 Od Mezí růstu k současnosti	11
1.2 Širší souvislosti rozpoznávané proměny světa	13
Znečištění prostředí	13
Jak aktuální je klimatická změna	14
Souvislosti se spotřebou energie	14
Ekonomické a sociální souvislosti růstu cen surovin	15
Světová nezaměstnanost a její důsledky	16
Chudoba, hlad ve světě, produkce potravin... ..	17
...a omezená kapacita planety Země	17
Selhávání politického systému	18
Potřeba „jiného“ myšlení	18
1.3 Pokusy o souhrnná hodnocení světového vývoje	19

2. KAPITOLA

Environmentální problémy (Martin Braniš)	25
2.1 Příčiny environmentálních problémů	27
Dělení environmentálních problémů	31

2.2	Problémy čerpání zdrojů	31
	Vodní zdroje	31
	Půda a produkce potravin	33
	Suroviny a energetické zdroje	36
2.3	Problémy znečišťování prostředí	38
	Znečišťování ovzduší	38
	Znečišťování vody	41
	Degradace půdy a chemizace horninového prostředí	42
2.4	Služby přírody a jejich selhávání	44
	Skleníkový efekt a globální oteplování	46
	Narušování ozonové vrstvy	47
	Ohrožení biologické diversity	48
2.5	Antropocén	51
2.6	Literatura	53

3. KAPITOLA

Teorie a praxe environmentální politiky (Václav Mezříčský) 55

3.1	Politický cyklus enviromentální politiky	56
3.2	Subjekty environmentální politiky	59
	Subjekty organizace státu	59
	Politické strany	60
	Nestátní subjekty	60
3.3	Teorie a praxe současné environmentální politiky	66
	Souvislosti a problémy řízení ochrany životního prostředí	66
	Diverzifikace nástrojů environmentální politiky	67
3.4	Prostředky environmentální politiky	68
	Prostředky přímého administrativního řízení	68
	Samoregulace	70
	Dobrovolnost	71
	Výchova a vzdělávání	72
	Ekonomické nástroje	73
3.5	Koncepční formy environmentální politiky	74
3.6	Prostředky environmentální politiky a institucionální interakce	74

4. KAPITOLA

Oceňování environmentální kapacity území (Viktor Třebický) . . . 77

4.1	Indikátory udržitelného rozvoje	79
------------	--	----

Formální rámce indikátorů	80
Relevance indikátorů vzhledem k využitelnosti v plánování	81
Přehled významných přístupů k měření a plánování udržitelného rozvoje	81
4.2 Environmentální prostor	88
Původ a vymezení konceptu	88
Stanovení environmentálního prostoru	90
Environmentální prostor a environmentální politiky	92
4.3 Ekologická stopa	92
Původ a vymezení konceptu	93
Aplikace ekologické stopy	94
Ohlas ekologické stopy	96
4.4 Závěr	97
 5. KAPITOLA	
Právo životního prostředí jako nástroj environmentální politiky (Václav Mezřícký)	99
5.1 Právo životního prostředí	99
5.2 Obecná část systému práva životního prostředí	101
5.3 Zvláštní část systému práva životního prostředí	108
Právní úprava ochrany ovzduší, vody a půdy	109
Ochrana ekosystémů	109
Ochrana před hrozbami životnímu prostředí	109
5.4 Procesní normy a státní správa	110
5.5 Organizace státní správy v zemích Evropské unie	111
 6. KAPITOLA	
Ekonomické aspekty ochrany životního prostředí (Eva Tošovská)	113
6.1 Selhání tržního mechanismu při ochraně životního prostředí	114
Teorie externalit	114
Způsoby internalizace negativních externalit	116
6.2 Ekonomicky optimální množství znečištění	118
6.3 Ekonomické oceňování v oblasti životního prostředí	120
Pojetí nákladů a užitků v oblasti životního prostředí	120

Mimotržní oceňovací techniky využívané pro statky životního prostředí	121
6.4 Ochrana životního prostředí na mikroekonomické úrovni	128
Administrativně-právní nástroje	129
Ekonomické nástroje	129
Dobrovolnost a samoregulace	136
6.5 Makroekonomické souvislosti ochrany životního prostředí	136
Životní prostředí a hospodářský růst	136
Životní prostředí a zaměstnanost	137
Životní prostředí a cenová stabilita	138
Životní prostředí a mezinárodní obchod	139
Environmentální bezpečnost	141
6.6 Literatura	143

7. KAPITOLA

Strategie udržitelného rozvoje

a environmentální politika (Václav Mezřický)

7.1 Strategie udržitelného rozvoje	145
Strategie udržitelného rozvoje a jak ji vytvořit	146
Strategie udržitelného rozvoje Evropské unie	147
Hodnocení Strategie udržitelného rozvoje EU	149
Strategie udržitelného rozvoje členských zemí Evropské unie	152

8. KAPITOLA

Udržitelný rozvoj a mezinárodní vztahy

a spolupráce (Eva Kružíková, Jiří Hlaváček)

8.1 Globální souvislosti	157
Vývoj mezinárodní ochrany životního prostředí do počátku šedesátých let 20. století	157
Mezinárodní ochrana životního prostředí od šedesátých let 20. století	158
Světová konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) 1992	160
Organizace a finanční zajištění udržitelného rozvoje na mezinárodní úrovni	161
Světový summit o udržitelném rozvoji 2002	164
Sjednávání předmětů mezinárodních úmluv	164
8.2 Politika životního prostředí Evropské unie	175
Období do vzniku politiky životního prostředí (1957–1972)	176

Idealistické začátky let 1973–1982	176
Orientace na vnitřní trh ES (1982–1987)	178
Nové přístupy let 1987–1992	179
Období let 1992–1995 – stagnace politiky životního prostředí	182
Druhá polovina devadesátých let	185
Počátek 21. století	187
Nový ústavní rámec politiky životního prostředí EU	192
Závěrem	195
8.3 Literatura	195
9. KAPITOLA	
Překážky změny (Václav Mezřický)	197
9.1 Systémový základ překážek	198
9.2 Sociálněpsychologické stereotypy	201
9.3 Instinkty za kulturním chováním	203
9.4 Předpoklady změny	205

Úvod

1.1 Od Mezí růstu k současnosti

Už od padesátých let 20. století zaznamenávala věda znepokojivé poznatky o důsledcích lidských aktivit pro přírodu.¹ Souběžně s tím se objevovaly zprávy o enormním demografickém růstu² i o důsledcích průmyslového růstu ve světě. Prvním pokusem o teoretickou reflexi světového vývoje se stalo vydání knihy *Meze růstu*³, jež podstatně ovlivnila směry výzkumu globálních procesů. Od vydání této komplexní studie o vývoji a stavu světa uplynulo více než třicet let. Šlo o zprávu Římského klubu, sdružení nezávislých ekonomů, průmyslníků a vědců, který vznikl v roce 1968. Zprávu vypracoval tým odborníků z Massachusettského technologického institutu (*Massachusetts Institute of Technology – MIT*) pod vedením tehdy ještě ne třicetiletého Dennise Meadowse s použitím kybernetického modelu Jay W. Forrester, rovněž pracovníka MIT. Model byl založen na předpokladu, že struktura systému má pro jeho chování často stejný význam jako jednotlivé součásti, z nichž se systém skládá. Výzkumný tým aplikoval model při hodnocení globální dynamiky chování pěti významných vývojových trendů, a to

¹ T. Colborn, D. Domanovski, J. Peterson Myers: *Our Stolen Future*. A Plume Book, 1997.

² E. Rosset: *Eksplozja demograficzna*. Książka i Wiedza, Warszawa 1978.

³ D. Meadows: *The Limits to Growth*. Universe Books, New York 1972.

⁴ *Our Common Future, World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press, Oxford 1987.

zrychlujícího se průmyslového rozvoje, čerpání zdrojů surovin, poškozování životního prostředí, rychlého růstu světové populace a šířícího se nedostatku potravin. Výsledná zpráva, jež byla uveřejněna v roce 1972 pod názvem *Meze růstu* (The Limits to Growth), šokovala svět tezí, že uzavřený systém Země v budoucích sto letech, tedy nejpozději do roku 2100, narazí na meze růstu. Pokud by se nezastavil neomezený průmyslový růst, dokonce je překročí.

Studie hned od svého zveřejnění vyvolala řadu nesouhlasných polemik. Tak kupříkladu nositel Nobelovy ceny za ekonomii Paul A. Samuelson zejména namítal, že závěry Meadowsova týmu se zakládají na neúplné a nespolehlivé databázi a že se přitom nerespektují možnosti technických inovací. Zejména odhady *Meze růstu* o poměrně rychlém vyčerpání zdrojů surovin (a především světových zásob ropy) vyvolávaly znovu a znovu ostrou kritiku. „Ropný šok“, který průmyslové země zažily v roce 1973, tedy již rok po vydání zprávy, však ukázal, jak labilní je světový systém zásobování ropou. Nebylo důležité, že situaci tehdy ovlivnilo politické rozhodnutí (arabské státy v souvislosti s arabsko-izraelskou válkou uvalily embargo na vývoz ropy do průmyslových zemí), podobně jako ji dnes ovlivňují teroristické aktivity Al-Kajdy a důsledky války v Iráku či rostoucí čínská poptávka po této energetické surovině. Přes všechnu kritiku tak *Meze růstu* nezůstaly bez vlivu na vývoj světa. Navázala na ně mimo jiné v roce 1987 vydaná zpráva *Naše společná budoucnost*, zpracovaná pod vedením tehdejší norské předsedkyně vlády Gro Harlem Bruntlandové. Zpráva definovala pojem **udržitelného rozvoje**, a ten se stal principem a úběžníkem světového úsilí o překonání trendů, které již na počátku sedmdesátých let 20. století popsaly *Meze růstu*. Podle zprávy je „...**trvale udržitelný rozvoj takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby**“.⁴

Meadowsovy prognózy se skutečně nenaplnily, což ovšem neznamená, že struktura zprávy nezachycuje správně trvalé předivo vztahů určujících další vývoj člověka na Zemi na příští desetiletí a možná staletí. Postupné rozpoznávání nových negativních jevů v lidské planetární historii navodilo určitou změnu politické scény nejdříve ve většině průmyslových zemí a posléze i v rozvojovém světě. Vedlo ke vzniku řady nevládních organizací a občanských iniciativ, zaměřených na ochranu životního prostředí a přírodních zdrojů, ke vzniku nových politických stran, jejichž hlavním programem se stalo řešení ekologických problémů („zelení“), a k postupnému uznání ochrany životního prostředí za důležitou součást politických koncepcí etablovaných politických stran, bez ohledu na jejich postavení v politickém spektru. V hospodářsky rozvinutých zemích a později i jinde se počaly zřizovat různé ústřední orgány veřejné správy, jejichž základním posláním se stala ochrana životního prostředí.

⁴ *Our Common Future, World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press, Oxford 1987.

1.2 Širší souvislosti rozpoznávané proměny světa

Ještě před deseti a tím spíše před třiceti lety se zdálo, že se stavem životního prostředí a se způsoby využívání přírodních zdrojů se „musí něco udělat“, že je třeba vymýšlet koncepty a nástroje, jak bránit škodám na životním prostředí, na hroustících se ekosystémech. Avšak jiné zprávy zastínily ekologickou apokalyptiku, mj. také proto, že šlo a jde o procesy a události ohrožující sociální a ekonomickou stabilitu společností mnohem bezprostředněji než hrozby životnímu prostředí. Teroristické útoky nejsou jen pověstnou špičkou ledovce, také zprávy o problémech světové ekonomiky, nezaměstnanost, organizovaný zločin jsou na pořadu dne. Neméně významné jsou i projevy krize ve fungování stávajících mezinárodních institucí i v institucích národního státu a spontánní vznikání institucí nových. Výňatky z novinových článků, které následují, jsou pokusem o naznačení těchto kontextů a upozornění, že životní prostředí a jeho problémy přesto představují nejdůležitější, historické pozadí života současných společností. Doplňují je také širší prognózy, které se pokoušejí zejména na základě extrapolace různých relevantních ekonomických, sociálních, environmentálních a politických dat a informací vyhodnotit klíčové problémy budoucnosti v globálním měřítku.

Znečištění prostředí

V roce 1962 uveřejnila americká autorka Rachel Carsonová knihu *Mlčící jaro*, která první upozornila na hrozné důsledky používání pesticidů v zemědělství. Použité chemické prostředky mohly vyvolávat rakovinu, ohrožovaly úrodu, ptactvo i domácí zvířata. Dnes se chemizace prostředí pokládá – a to nikoli pouze v průmyslových zemích – za jednu z nejkritičtějších hrozeb nejen lidskému životu a zdraví. Další a další studie ukazují, že spektrum látek, s nimiž čistírný odpadních vod marně zápolí, stále narůstá. V řekách, jezerech a mořích – a následně pak i v organismech jejich obyvatel – končí vše, co moderní civilizace vyprodukuje. Laboratorní zjištění ukazují, že jedněmi z nejnebezpečnějších látek, které se dostávají do vod a působí na zdraví ryb, jsou rezidua léků, např. antiepileptik, antidepresiv, syntetických látek z hormonální antikoncepce. Řada zbytků těchto látek, a to i v nepatrných dávkách, způsobuje změnu pohlaví postižených živočichů, ryb ovšem především. Podle jiného druhu výzkumu se lidé, kteří se pohybují v dopravně rušných ulicích, vystavují podobně jako kuřáci cigaret nebezpečí onemocnění rakovinou. Znečištěné ovzduší má negativní dopad i na vývoj plodu těhotných žen a na kvalitu mužských spermií.⁵

⁵ M. Kutilová: Špinavý vzduch způsobuje rakovinu. *Lidové noviny* 6. 3. 2003.

Jak aktuální je klimatická změna

Ve svém třetím *Vědeckém zhodnocení změny klimatu* z roku 2001 varuje Mezivládní panel o změně klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) ještě důrazněji než v předchozí zprávě před oteplováním klimatu. Pokud ve druhém zhodnocení z roku 1995 mezivládní panel předpokládal změnu průměrné teploty o 1 až 3,5 °C, v roce 2001 pokládá za možné zvýšení již o 1,4 až 5,8 °C do roku 2100. Také odpovědnost lidstva za tento vývoj byla ve zprávě vyjádřena zřetelněji než dříve: „Jsou nové a silnější důkazy, že pozorované oteplení posledních padesáti let je způsobováno z velké části lidskými aktivitami.“⁶

Ve světovém měřítku za období pěti let (1998–2003) vyplatily pojišťovny za škody způsobené počasím asi 10 miliard euro; škody, které nebyly kryty pojištěním, se odhadovaly na 50 miliard euro. Existuje nebezpečí, že příští megaškody přesáhnou kapacitu pojišťovacích společností. Proto patří tyto instituce k nejkompetentnějším hlasům v politické debatě o klimatu a energicky se zasazují za účinnou klimatickou politiku. Jen za předpokladu, že politika zajistí, aby se soukromé ekonomické riziko dalo vypočítávat a krýt z veřejných prostředků, bude možné využívat *know-how* pojišťoven při zvládání klimatických škod. Ekonomická činnost pojišťoven a státu jsou na sebe navzájem odkázány. Jen za této podmínky by pojišťovny byly opět schopny pojišťovat škody až do určité maximální výše. Za škody vyšší by byly odpovědné veřejné, státní fondy.⁷

Souvislosti se spotřebou energie

Pokud Američané nebudou konečně šetřit energií, bude již v roce 2010 růst spotřeby energie v USA vyšší než celková dnešní spotřeba Velké Británie a Francie dohromady. Americký ministr S. Abraham z toho dovodil (2001), že do roku 2020 bude třeba vybudovat celkem 1300 nových elektráren, v nutném případě jaderných. „Kdo chce něco dělat proti škodlivým emisím, musí stavět jaderné elektrárny,“ řekl ministr. Vyšší produkce a více spotřeby – nebo větší šetrnost a vyšší účinnost – tak znějí alternativy národní energetické politiky USA.

Nedostatek energie sváděl prezident Bush v té době na příliš přísnou ochranu životního prostředí. Čili: méně zelené politiky, větší volnost pro energetická odvětví, více americké ropy a plynu, také nové jaderné elektrárny. Ve skutečnosti americkou „energetickou krizí“ má na svědomí nedostatek ekologické koncepce. Spojené státy představují 5 % světové populace, avšak vypouštějí do ovzduší jednu čtvrtinu všech emisí CO₂. Celkem 33 velkých firem, zastoupených v Pew Center on Global Change, kritizuje Bushovo rozhodnutí nepřistoupit ke Kjótskému protokolu.

⁶ V. Schnabel: Wer im Treibhaus sitzt. *Die Zeit* č. 5/2001.

⁷ D. F. Sprinz, K. Hasselmann: Wer soll das bezahlen. *Die Zeit* č. 8/2003.

Tak firma United Technology chce snížit spotřebu energie do roku 2007 o 25 %, chemický koncern Du Pont hodlá snížit vypouštění skleníkových plynů o 35 % do roku 2010. Představitel Du Pontu pro to má jasné zdůvodnění. „Bylo by chybou, kdyby se americké hospodářství izolovalo proti tlaku snižovat znečištění. Jinak by nás nakonec konkurence předběhla“.⁸

Jen jaderná energie může zabránit globálnímu oteplování, prohlašuje „zelený guru“ James Lovelock, autor hypotézy Gaia, teorie, podle níž si Země udržuje podmínky života působením živých organismů samých. Lovelock tvrdí, že oteplování klimatu nastává rychleji, než odhadoval Mezivládní panel o změně klimatu ve své zprávě z roku 2001. Není proto čas na zavádění obnovitelných zdrojů, jako je větrná nebo sluneční energie. Jen masivní rozvoj jaderné energie může zabránit znečišťování, které působí elektrárny využívající jako primární zdroj energie uhlí, plyn a ropu. Obavy spojené s nebezpečností provozu jaderných elektráren má za přehnané.⁹ Přátelé Země (*Friends of Earth*) Lovelockovo stanovisko odmítají.

Téměř 60 % spotřeby ropy v průmyslových zemích zatím připadá na dopravu. Avšak éra laciné ropy nejspíš definitivně patří minulosti. Už dnes členové organizace OPEC nemohou těžbu zvyšovat – s výjimkou Saudské Arábie. Spotřeba přitom roste kvůli požadavkům na rychlejší, větší a pohodlnější osobní automobily, ale také v důsledku rychlého rozvoje automobilismu v Číně. Čína je dnes druhým největším spotřebitelem ropy na světě po Spojených státech, ale před Japonskem. Ve výrobě automobilů jí patří třetí místo na světě. Počtem 4,4 milionu vozů ročně je sice za Spojenými státy a Japonskem, ale před Německem.¹⁰ Spojené státy kryjí svou spotřebu ropy z poloviny z vlastních zdrojů. Avšak podle naftového koncernu BP se tyto zdroje vyčerpají během deseti let. Také země OPEC překročí zenit těžby někdy mezi lety 2005 a 2010. Naftařská lobby však ujišťuje, že v Severní a Jižní Americe jsou stále obrovské zásoby v ropných pískách a v břidlicích. Druhý ropný věk má začít podle těchto informací po roce 2020.

Pohonné hmoty lze získat také z uhlí. Je to ovšem nákladná technologie – barel benzínu z uhlí dnes stojí 60 USD. Jde přitom o výrobu energeticky vysoce náročnou, při níž vzniká značné množství skleníkových plynů.¹¹

Ekonomické a sociální souvislosti růstu cen surovin

Rostoucí ceny surovin způsobuje rychlý růst čínské ekonomiky. Kilogram cínu na světových trzích stál v roce 2004 9 USD proti 4 USD před pouhými dvěma lety. Cena mědi stoupla o 70 %, olovo podražilo o dvě třetiny, nikl o 40 %, cena

⁸ Ch. Tenbrock: Die energierige Nation. *Die Zeit* č. 20/2001.

⁹ *Independent* č. 5, 24. 5. 2004.

¹⁰ G. Blume, T. Fischermann, F. Vorholz: *Die Zeit* č. 23/2004.

¹¹ F. Vorholz: Die schwarze Droge. *Die Zeit* č. 42/2001.

tuny železné rudy se v roce 2004 vyšplhala na 76 USD, tj. o 20 USD výše, než byl cenový průměr v roce 2003. Cena koksu byla v roce 2004 dvojnásobná ve srovnání s předchozím rokem. Způsobilo to značné těžkosti např. automobilovému průmyslu v Německu, kde se do hry za této situace dostalo 40 tisíc pracovních míst. Podstatné a perspektivní snížení cen není v dohledu.

Růst světových cen surovin je signálem končící éry jejich snadné tržní dostupnosti. Do hry totiž vedle Číny vstupuje také Indie. V roce 2003 se Čína stala první zemí, která vyrobila za rok víc než 200 milionů tun oceli. Odpovídalo to čtvrtině světové produkce a bylo to víc, než kdy v jednom roce vyrobily Spojené státy a Japonsko dohromady. Představitelé čínské vědy jsou si vědomi toho, že mezi průmyslovými zeměmi a Čínou musí dojít v této věci k dorozumění. Na obzoru není ovšem hrozící nedostatek surovin. V pozadí problému je nepřipravenost těžařských společností na současný boom: investovalo se víc do komunikačních technologií než do rozvoje těžby.

K Indii a Číně se vbrzku připojí i Brazílie a Rusko, kterým investiční banka Goldman Sachs předpovídá skvělou budoucnost. Její expertizy dokládají, že spolu s Čínou budou tyto státy disponovat větším ekonomickým potenciálem než staré ekonomické velmoci.¹²

Světová nezaměstnanost a její důsledky

Hrubý domácí produkt Číny sice nezadržitelně stoupá – od základu z roku 1990 do roku 2004 na 355,7 % (bez ovlivnění inflací – vyjádřeno v reálných hodnotách), nicméně Čína čelí obrovské nezaměstnanosti. Počítá se, že práci tam hledá asi 250 milionů lidí.¹³ Ze tří miliard práceschopných osob ve světě je čtvrtina až třetina zaměstnaných jen částečně.¹⁴ V zemích s vysokou mírou nezaměstnanosti může pak docházet k spontánnímu politicko-sociálnímu pohybu. V Argentině například, kde nezaměstnanost v roce 2004 dosáhla 20 % ze 14 milionů práceschopných, ovládli chudí a nezaměstnaní celé čtvrti Buenos Aires a nutili stát plnit jejich požadavky. V Argentině tak vznikla paralelní společnost. Ustavilo se zde 150 družstev, která mají celkem 12 tisíc členů obsazujících závody a pokračujících ve výrobě. Požadují, aby odborářská struktura byla jedním z pilířů společnosti a aby stát v nutném případě umožňoval obsazování a další činnost továren.¹⁵

¹² G. Blume, F. Vorholz: Gier nach Erz und Öl. *Die Zeit* č. 22/2004.

¹³ G. Blume, N. J. Henser: China hebt ab. *Die Zeit* č.1/2003.

¹⁴ *We The Peoples, The Role of United Nations on the 21st Century.* www.un.org.

¹⁵ A. Grüttner: Aufbruch der Armen. *Die Zeit* č. 17/2004.

Chudoba, hlad ve světě, produkce potravin...

Dnes celkem 815 milionů lidí – z toho 777 milionů v rozvojových zemích – nemá dostatek potravy. V roce 1974 se konala první konference o zásobování potravinami. Tehdy strádalo 920 milionů lidí. Konference uzavřela svá jednání s tím, že do „... deseti let nepůjde žádný muž, žádná žena, žádné dítě spát s prázdným žaludkem“. O 22 let později, v roce 1996, registrovala Světová organizace pro výživu stále ještě 840 milionů podvyživených. Miléniové zasedání Valného shromáždění OSN v roce 2000 přijalo závěr snížit počet hladovějících do roku 2015 na polovinu.¹⁶ Světový summit o udržitelném rozvoji, který se konal v roce 2002 v Johannesburgu, závazek potvrdil.¹⁷

Hladomory a krize přelidnění hrozily planetě již v sedmdesátých letech minulého století. Svět zachránila tzv. zelená revoluce. Největší problémy s nasycením obyvatel očekávají odborníci v Africe. Zelená revoluce se tomuto kontinentu vyhnula. Občanské války a celková sociální a politická nestabilita tam brání efektivnímu využívání finanční a materiální pomoci i uplatňování osvědčených vědeckých postupů. Také Čína dosahuje mezi kapacity výroby potravin, mj. v důsledku změny jídelníčku v souvislosti s trvajícím ekonomickým růstem. Již dnes je Čína největším světovým dovozcem obilovin. Modelovou zemí je Indie, která sice předhání Čínu v počtu obyvatel, ale jejíž jídelníček se nemění. Většinou hinduističtí obyvatelé jsou totiž přísní vegetariáni.¹⁸

...a omezená kapacita planety Země

Podle *Pilotní analýzy globálních ekosystémů*, kterou vypracoval washingtonský Ústav světových zdrojů (Pilot Analysis of Global Ecosystems, World Resources Institute Washington) má každý obyvatel Země k dispozici 2,2 ha produktivní půdy (blíže k tomuto pojmu viz kapitola 3), avšak ve skutečnosti využívá 2,85 ha. Lidstvo by tedy pro svůj životní styl a počet obyvatel potřebovalo o třetinu větší planetu. Nadspotřebu umožňuje předně to, že příroda „vydrží“ větší zátěž, než se předpokládalo. Navíc přírodní zdroje se dají dovážet, jak ukazuje praxe 193 států závislých na těchto dovozech z jiných zemí a spotřebovávajících tak větší množství produktivní půdy, než mají na svém území.¹⁹

¹⁶ F. Vorholz: Nichts mehr auf dem Tisch. *Die Zeit* č. 45/2000.

¹⁷ *Světový summit o udržitelném rozvoji*. Johannesburg, MŽP 2003.

¹⁸ J. Matyáš: Potraviny budou za 50 let strategickou surovinou. *Lidové noviny* 21. 8. 1999.

¹⁹ F. Vorholz: Der geplünderte Planet. *Die Zeit* č. 29/2001.

Selhávání politického systému

V široké veřejnosti vzniká fenomén pocitové politiky a antipolitický populismus. Výrazem tohoto pocitu jsou protestní akce, jež lze však pokládat za konstitutivní jen v omezené míře. Žijeme bezpochyby v čase politického vyčerpání a společenské lhostejnosti. Snižování členské základny politických stran jde ruku v ruce s odvratem občanů od politického života. Jen výjimečně investují svůj idealismus a naděje do politické změny. Co se v minulých dvou desetiletích změnilo, je význam samé politiky. V pozadí tohoto procesu se skrývají problémy, které – jak se zdá – jsou imunní vůči politické intervenci. Teorie globalizace zdůrazňují např. neschopnost států ovlivňovat světové tendence. O velkých tématech dneška – blížících se katastrofách životního prostředí, o nových druzích ohrožení lidského zdraví, zbraních hromadného ničení – se hovoří jako o nebezpečích, která jsou jaksi nadpolitická.

Obraz nepřehledného množství organizací, které se označují za hnutí, se spojuje s tvrzením, že tato rozmanitost je výrazem plurality, vyplývající z různosti zkušeností a z jejich významných souvislostí v dnešní společnosti. Právě tato „pluralizace“ je často výrazem odmítání dialogu.²⁰ Mezitím jde o univerzalistickou světovou morálku, o dobro a zlo, tedy o pravdu. Pierre Bourdieu přirovnal dnešní metafyzicky přehřátou náladu, v níž se ve světovém měřítku odehrává tento převrat, ke století reformace: „Lidé už nesnášejí divadlo politiky, tak jako protestanté přestali snášet náboženství jako divadlo. Vzniká touha po pravdivé politice jako tehdy po pravém náboženství.“²¹

Potřeba „jiného“ myšlení

V roce 1922 vyslovil v jedné ze svých prací ruský spisovatel a ezoterik Pjotr D. Kopenskij myšlenku, že Země je koordinovaný celek, seberegulující organismus. Formuloval tak ranou verzi teorie Země-Gaia. Na tomto základě americký přírodovědec Aldo Leopold rozvinul etiku udržitelnosti, která by dnes mohla stát v preambuli prohlášení světových summitů o životním prostředí: „Privilegium vlastnit Zemi zahrnuje odpovědnost zlepšovat ji při jejím využívání a předat našim potomkům ... V zájmu vlastního přežití se člověk musí naučit myslet v širokých ekologických souvislostech: Myslit jako hora.“²²

²⁰ F. Furendi: Einsamer Protest der Masse. *Die Zeit* č. 10/2004.

²¹ T. E. Schmidt: Harlekine im Politik - Theater. *Die Zeit* č. 30/2001.

²² V. Grober: Denken wie ein Berg. *Die Zeit* č. 35/2002.

1.3 Pokusy o souhrnná hodnocení světového vývoje

Zjednávat si v globalizujícím se světě stále širší přehled o relevantních procesech, trendech vývoje, hrozbách napětí a konfliktů je předpokladem všestranně reálné a věcné politiky vůbec a environmentální politiky zvláště. Je přitom třeba mít na zřeteli, že na počátku sedmdesátých let 20. století se globalizační procesy v jejich dnes chápané a interpretované podobě teprve počaly uplatňovat, že teprve v roce 1989 se zhroutilo sovětské světové impérium a do horizontu lidského poznání počaly vstupovat vztahy a konflikty, které do té doby zastiňoval příznak studené války.

Jeden z takových širších a komplexnějších pohledů představují některé závěry **Zprávy obranné výzvědné služby (DIA - vojenské rozvědky) Spojených států** z roku 1998.²³ Tento dokument vypočítává celkem deset problémových okruhů, které budou ovlivňovat příští politický vývoj – a mají tedy mít trvalé místo v mocenské strategii Spojených států. Některé ze závěrů zprávy vývoj již překonal, proto není nutné se jimi zabývat, obecně však jde o jiný úhel pohledu, než jaký nabízejí dokumenty přijaté na základě zprávy G. H. Bruntlandové na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji konané v roce 1992 v Rio de Janeiru, zejména závěrečná Deklarace a Agenda 21. Naše současné zkušenosti, především události z 11. září 2001 a následující vlna terorismu, jsou dokladem toho, jak komplexní je realita současné doby.

- Zpráva DIA (mějme stále na paměti, že jde o souhrn informací a hodnocení z roku 1998!) předně uvádí jako první faktor charakterizující současnou situaci ekonomický a demografický vývoj (v tom se ovšem neliší od Meadowsových *Mezí růstu*). Ten představuje růst populace v rozvojových zemích o 25 % v následujících dvou dekádách. Rychlá urbanizace bude pokračovat v Asii, Africe a v Latinské Americe.
- Trvat budou nerovnosti v přístupu ke zdrojům. Rozvinuté země spotřebovávají tři čtvrtiny světového bohatství, ačkoli představují jen čtvrtinu světové populace. Napětí budou vyvolávat regionální nedostatek pitné vody, orné půdy a potravin, ryb a energie. Tyto deficity povedou k regionálním konfliktům a budou překážkou řešení environmentálních, zdravotních a ekonomických problémů. Tato situace se nezlepší ani v příštím desetiletí.
- Politická a kulturní společenství se budou odcizovat podél etnických, náboženských a jazykových hranic.
- Rychlý vývoj technologií a současné šíření stále dokonalejších zbraní ovlivní sociální stabilitu rozvinutých i rozvojových zemí. Šíření zbraní a jiných vo-

²³ *Defence Intelligence Agency (DIA)*. [http: www. dia. mil/dv-ssc.in. htm/](http://www.dia.mil/dv-ssc.in.htm/).

jenských technologií bude měnit regionální vojenskou rovnováhu a v mnoha případech narušovat stabilitu.

- Regionální a globální bezpečnostní struktury se budou měnit jako důsledek skončené „studené války“. Mnohé přestanou vyhovovat nové éře. Typicky to naznačují problémy a tenze uvnitř Severoatlantického paktu.
- Terorismus, pašování drog a další formy mezinárodního zločinu budou narůstat mj. v důsledku využívání pokroku v telekomunikacích, dopravě či finančních operacích jednotlivci i zločineckými organizacemi. Bude vzrůstat potenciál takových skupin zjednávat si přístup ke zbraním schopným způsobovat značné lidské ztráty a využívat je.
- Budou dál existovat státy nerespektující mezinárodní řád a pořádek. Často se budou angažovat v podpoře násilného extremismu a teroru.
- Globální expanze a dominance západních, zejména amerických hodnot, ideálů, kultury a institucí bude ohrožovat jednotlivce, skupiny a státy. Úsilí zpomalit, zastavit, předcházet působení těchto sil povede k růstu „antiamerikanismu“ nejrozumnějších forem.
- Přírodní katastrofy všech druhů se budou množit, často beze všeho varování. Globální veřejnost bude vyvíjet tlak na vlády a politiky, aby na tyto hrozby odpovídali. Nicméně lidské globální aktivity, zejména populační růst, spotřebovávání zdrojů, znečištění, urbanizace, industrializace, dezertifikace a odlesňování budou stále více ovlivňovat klima, poškozovat ekosystémy a působit negativně na zdraví a sociální systémy.
- Další nejistoty představuje např. budoucí vývoj v Rusku a v Číně, v severní Koreji, životaschopnost národního státu.

Aktuálnější informace obsahuje zpráva americké Národní zpravodajské rady **Mapování světové budoucnosti**.²⁴ Své odhady diferencuje jednak podle nejdůležitějších trendů členitého společenského vývoje, jednak podle scénářů na nich založených. Ty mají ovšem sloužit vymezení role Spojených států v rychle se měnícím světě. Výhledy zprávy sahají do roku 2020.

- První trend představují **noví globální hráči**. Tento pojem zahrnuje Indii, Čínu a další země, které promění geopolitickou scénu, stejně jako se to stalo v 19. století vlivem vzrůstajícího se sjednoceného Německa a ve 20. století vlivem Spojených států.
- Další trend je **globalizace**, která jako všezahrnující síla bude podstatně ovlivňovat všechny ostatní významné trendy světa k roku 2020. Světová ekonomika pravděpodobně bude dále růst: v roce 2020 vzroste o 80 % ve srovnání s rokem 2000 a průměrný příjem na hlavu bude o 50 % vyšší. Prospěch z tohoto vývoje však nebude mít globální charakter. Zahrne jen země a skupiny, které budou mít přístup k novým technologiím a jež si je osvojí. Čína a Indie jsou v takové situaci, že mohou sehrát vůdčí roli ve vývoji technologií. I nej-

²⁴ *Mapping the Global Future, Report of the National Intelligence Council's 2020 Project (NIC)*. Pittsburgh, December 2004.

chudší země budou schopny využívat potenciál laciných technologií k podněcování vlastního rozvoje. Víc firem se bude globalizovat, jejich struktura bude rozmanitější, jejich orientace bude zaměřena víc na Asii než na Západ. Stejně jako současné nadnárodní společnosti nebudou podléhat kontrole a budou klíčovými aktéry při rozšiřování technologií, budou působit na integraci světové ekonomiky a podporovat ekonomický rozvoj rozvojových zemí. Růst ekonomiky povede ke vzrůstu poptávky po zdrojích. Soutěž o získání zdrojů spolu s pravděpodobným rozvrtem v zásobování ropou patří k nejistotám klíčového významu.

- Třetí trend představují nové **výzvy pro správu věcí veřejných**. Národní stát zůstane dominantním, základním kamenem (jednotkou) světového řádu, avšak ekonomická globalizace a šíření technologií, zvláště informačních, bude na vlády klást ohromné nároky. Část tohoto tlaku bude také vyplývat z nových forem politiky, usilující o zachování identity založené na náboženském přesvědčení. Zejména politický islám, opírající se o rozmanité etnické a národní skupiny, bude mít významný globální vliv i v roce 2020. Může vytvořit dokonce formu autority přesahující národní hranice. „Třetí vlna“ demokratizace může kolem roku 2020 recidivovat zejména v zemích bývalého Sovětského svazu a ve státech jihovýchodní Asie, z nichž některé demokratické nikdy nebyly. Neustálé změny, jimž bude vystaven mezinárodní systém, mohou vést k nefunkčnosti institucí, které ho měly řídit.
- Lze předpokládat, že bude narůstat **pocit nejistoty**, způsobovaný psychologickými i fyzickými hrozbami. I když většina světa se stane bohatší, globalizace bude hluboce otřásat stávajícími vztahy. Budou se tak generovat ohromná ekonomická, kulturní a nakonec politická napětí. Přechod nebude bezbolestný a zasáhne zejména střední vrstvy rozvinutých zemí. Společné působení slabých vlád, zaostávající ekonomiky, náboženského extremismu, vzrůst počtu mladých lidí mohou v některých regionech vést k vnitřním konfliktům. Pravděpodobnost konfliktu mezi velmocemi je však menší než kdykoli v minulém století.

Zdá se, že v příštích patnácti letech **nedojde k proměnám mezinárodního terorismu**. Dá se předpokládat, že Al-Kajdu nahradí podobné extremistické skupiny. Nejnaléhavější otázkou je, zda teroristé mohou získat biologické zbraně nebo, což je méně pravděpodobné, zbraně nukleární, které by mohly způsobit masivní ztráty.

Na těchto trendech se pak zakládají čtyři scénáře možného vývoje:

1. První, nazvaný **Svět Davosu**, ilustruje, jak by robustní ekonomický růst, vedený Čínou a Indií, mohl přetvářet povahu globalizace. Oba noví globální hráči by přitom mohli vtisknout tomuto vývoji spíše „nezápadní“ rysy a zároveň transformovat politickou arénu.
2. Scénář **Pax Americana** hodnotí, za jakých podmínek by v radikálně se měnícím světě Spojené státy mohly udržet svou globální dominanci a podílet se na utváření nového, všezahrnujícího světového řádu.